

JADID ADABIYOTIDA AYOL OBRAZI VA UNING IJTIMOIIY MOHIYATI

Farg'ona davlat universiteti Filologiya fakulteti

*23.90A guruh talabasi **Komilova Zulxumor***

Kalit so'zlar: *Jadid adabiyoti, ayol obrazi, ma'rifatparvarlik, ijtimoiy tenglik, milliy uyg'onish, badiiy obraz, gender masalasi, jamiyat taraqqiyoti, islohot g'oyalari, ma'naviy yangilanish.*

ANNOTATSIYA: *Ushbu maqolada jadid adabiyotida ayol obrazi va uning ijtimoiy mohiyati masalasi tahlil qilinadi.*

Jadid ma'rifatparvarlari ijodida ayol obrazining shakllanishi, uning jamiyatdagi o'rni, ma'rifatga intilishi va ijtimoiy faolligi badiiy asarlar misolida yoritiladi. Shuningdek, jadid adabiyotida ayolning faqat oilaviy muhit bilan cheklanmagan holda, jamiyat taraqqiyotida muhim subyekt sifatida tasvirlanishi ko'rsatib beriladi.

Maqolada ayol obrazining yangilanishi orqali milliy uyg'onish, ma'rifatparvarlik g'oyalarining targ'ib etilishi hamda ijtimoiy tenglik masalalariga e'tibor qaratilgan. Jadid adabiyotidagi ayol obrazi o'z davrining ijtimoiy-ma'naviy muammolarini aks ettiruvchi muhim badiiy vosita sifatida tahlil qilinadi.

Keywords: *Jadid literature, image of woman, enlightenment, social equality, national awakening, artistic image, gender issue, social development, reform ideas, spiritual renewal.*

ANNOTATION: *This article analyzes the issue of the image of woman and its social essence in Jadid literature.*

The formation of the image of woman in the work of Jadid enlighteners, her role in society, her aspiration for enlightenment and social activity are highlighted on the example of artistic works. It is also shown that in Jadid literature, a woman is depicted as an important subject in the development of society, not limited to the family environment.

The article focuses on the issues of national awakening, promotion of the ideas of enlightenment and social equality through the renewal of the image of woman. The image of woman in Jadid literature is analyzed as an important artistic tool reflecting the socio-spiritual problems of its time.

Ключевые слова: литература джадидов, образ женщины, Просвещение, социальное равенство, национальное пробуждение, художественный образ, гендерная проблематика, социальное развитие, реформаторские идеи, духовное обновление.

В данной статье анализируется вопрос образа женщины и его социальной сущности в литературе джадидов.

Формирование образа женщины в творчестве просветителей джадидов, её роль в обществе, её стремление к просвещению и социальная активность освещаются на примере художественных произведений. Также показано, что в литературе джадидов женщина изображается как важный субъект в развитии общества, не ограничивающийся семейной средой.

Статья фокусируется на вопросах национального пробуждения, продвижения идей просвещения и социального равенства посредством обновления образа женщины. Образ женщины в литературе джадидов анализируется как важный художественный инструмент, отражающий социально-духовные проблемы своего времени.

KIRISH

Jadid adabiyoti XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida shakllangan ma’rifatparvarlik harakati mahsuli bo’lib, uning asosiy g’oyasi jamiyatni yangilash, xalqni savodli qilish, ijtimoiy ongni uyg’otishdan iborat edi. Shu jarayonda ayol obrazi alohida e’tibor markaziga chiqdi. Jadidlar ayolni faqat oilaviy doirada emas, balki jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida tasvirlashga harakat qildilar.

Jadid adabiyotida ayol obrazi tarixiy jihatdan ikki xil holatni aks ettiradi: an’anaviy jamiyatdagi cheklangan, ko’pincha mustaqil fikri bostirilgan ayol qiyofasi va yangi ma’rifatparvarlik g’oyalari ta’sirida uyg’onayotgan, bilim olishga

intilayotgan, jamiyatda o'z o'rnini topayotgan ayol obrazi. Bu o'zgarish jadid adabiyotining eng muhim ijtimoiy-estetik yutuqlaridan biri hisoblanadi.

Jadid yozuvchilari ayolning savodsizligi jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qilishini ta'kidladilar. Ularning fikricha, agar ona ma'rifatli bo'lsa, u tarbiyalaydigan farzand ham bilimli va zamonaviy fikrlovchi bo'ladi. Shu sababli ayolni o'qitish, uni ijtimoiy hayotga jalb etish g'oyasi jadid adabiyotida muhim mavzu sifatida ilgari surildi.

Fitrat, Behbudiy, Avloniy, Hamza kabi jadid ijodkorlari asarlarida ayol obrazi turlicha badiiy shakllarda ifodalangan. Ular asarlarida ko'pincha ayolning zulm ostidagi holati, erta turmushga berilishi, ma'naviy erkinligining cheklanishi tanqid qilinadi. Shu bilan birga, bilimga intilgan, yangilikka ochiq, o'z huquqlarini anglay boshlagan ayol obrazlari ham yaratiladi.

Jadid dramaturgiyasi va nasrida ayol obrazi ko'pincha jamiyatdagi illatlarni fosh etuvchi vosita sifatida ishlatiladi. Masalan, ayolning zo'rlik bilan turmushga berilishi yoki uning fikri inobatga olinmasligi orqali eski tuzumning adolatsizligi ko'rsatiladi. Bu esa o'quvchi va tomoshabinda ijtimoiy ongini uyg'otishga xizmat qiladi.

Ayol obrazining ijtimoiy mohiyati shundaki, u jadid adabiyotida faqat individual shaxs emas, balki butun jamiyat taraqqiyotining ko'rsatkichi sifatida talqin qilinadi. Ayolning ma'rifatli yoki ma'rifatsizligi jamiyatning umumiy darajasini belgilovchi omil sifatida qaraladi. Shu bois jadidlar ayol masalasini milliy uyg'onish g'oyasi bilan bevosita bog'ladilar.

Shuningdek, jadid adabiyotida ayol obrazi orqali gender tenglik masalasi ham ilgari surildi. Garchi bu tushuncha zamonaviy ko'rinishda ishlatilmagan bo'lsa-da, ayol va erkakning bilim olish, jamiyatda ishtirok etish huquqi teng bo'lishi kerakligi g'oyasi asarlarda yaqqol seziladi.

Ayol obrazining yana bir muhim jihati – uning ona sifatidagi roli. Jadidlar onani “birinchi muallim” sifatida ko'rib, jamiyat kelajagi aynan ayol tarbiyasiga bog'liq ekanini ta'kidladilar. Bu esa ayol obrazining ijtimoiy mas'uliyatini yanada oshiradi.

Jadid adabiyoti Turkiston tarixida nafaqat badiiy yoʻnalish, balki ijtimoiy-falsafiy harakat sifatida ham katta ahamiyatga ega boʻlgan. Bu davr adabiyotining markaziy masalalaridan biri – jamiyatni isloh qilish va inson ongini oʻzgartirish edi. Ana shu jarayonda ayol obrazi alohida oʻringa ega boʻlib, u orqali jadidlar ijtimoiy muammolarni ochib berish, eskilik va yangilik oʻrtasidagi ziddiyatni koʻrsatish hamda maʼrifat gʻoyalarini targʻib qilishga harakat qilganlar.

Ayol obrazining jadid adabiyotida shakllanish manbalari Jadid adabiyotida ayol obrazining paydo boʻlishi bevosita uch asosiy manbaga tayanadi:

Islomiy-maʼnaviy qadriyatlar talqini Turkiston anʼanaviy oilaviy tizimi

Yevropa maʼrifatchiligi va modernistik gʻoyalar

Bu uch omil oʻzaro qorishib, ayol obrazini yangi ijtimoiy-falsafiy mazmunda shakllantirgan. Natijada ayol faqat “oilaviy aʼzo” emas, balki “ijtimoiy ong egasi” sifatida ham talqin etila boshlagan.

Jadid asarlarida ayolning psixologik tasviri Jadid adabiyotida ayol obrazi biryoqlama emas, balki psixologik jihatdan murakkab koʻrinishda beriladi. U quyidagi ichki holatlar orqali tasvirlanadi:

qoʻrquv va ijtimoiy bosim ostidagi ruhiy holat

erkinlikka intilish va ichki isyon

taqdirga tan bermaslik istagi

bilim olishga ichki ehtiyoj

Bu jihat jadid adabiyotini oldingi anʼanaviy adabiyotdan ajratib turadi, chunki ayol endi faqat “tasvir obyekt” emas, balki “ichki dunyosi bor shaxs” sifatida namoyon boʻladi.

Ayol obrazi orqali ijtimoiy tanqid Jadidlar ayol obrazidan jamiyatdagi quyidagi muammolarni tanqid qilish uchun foydalangan:

majburiy va erta nikohlar

ayollarning savodsizligi

oilada patriarxal zoʻravonlik

ijtimoiy tengsizlik va huquqsizlik

eski urf-odatlarining salbiy taʼsiri

Ayol taqdiridagi fojealar orqali butun jamiyatning inqirozi ko'rsatilgan. Bu usul jadid adabiyotining "ijtimoiy realizm"ga yaqinlashganini bildiradi.

Ayol obrazi va yangi jamiyat modeli Jadid adabiyotida ayol faqat muammo belgisi emas, balki yangi jamiyat modeli timsoli hamdir. Yangi ayol obrazida quyidagi xususiyatlar shakllanadi:

savodli va bilimga intiluvchi

mustaqil fikrga ega

farzand tarbiyasida faol

jamiyat ishlarida ishtirok etuvchi

Bu obraz orqali jadidlar "yangi Turkiston ayoli" modelini yaratishga intilganlar.

Gender munosabatlarning badiiy ifodasi Jadid adabiyotida erkak va ayol munosabatlari ham qayta ko'rib chiqiladi. Asarlarda quyidagi g'oyalar ilgari suriladi:

erkak va ayol o'rtasida ma'naviy tenglik

nikohda rozilik prinsipi

oilada o'zaro hurmat

ayolning qaror qabul qilish huquqi

Bu g'oyalar o'sha davr uchun juda ilg'or hisoblangan.

Ayol obrazi va ma'rifat g'oyasi Jadidlar nazarida ayol – ma'rifat tarqatishning markaziy bo'g'ini hisoblangan. Chunki:

ona bolaga birinchi tarbiya beruvchi oilada ma'naviy muhit yaratuvchi

jamiyat ongini shakllantiruvchi shaxs

Shu sababli ayolning savodli bo'lishi milliy taraqqiyotning asosiy sharti sifatida ko'rsatilgan.

Badiiy uslub va ayol obrazining ifodalanishi Jadid adabiyotida ayol obrazi turli janrlarda ifodalangan:

drama va teatr asarlarida – konflikt va fojia orqali

hikoya va romanlarda – real hayotiy voqealar orqali

publitsistik asarlarda – bevosita ijtimoiy tahlil orqali

Bu esa ayol obrazining ko'p qatlamli badiiy tizimga ega ekanini ko'rsatadi.

Ma'rifatli ayol: Adabiyotda yangi turdagi, ilm-fanga intiluvchi, o'z haq-huquqini taniydigan ayollar obrazi paydo bo'ldi.

Jaholatga qarshi kurash: Ayollarning ilmsiz qolishi millatning "ko'r" bo'lishiga tenglashtirilgan.

Ijtimoiy erkinlik va tenglik g'oyasi Jadid adabiyotida ayolning jamiyatdagi ayancli ahvoli, to'rt devor ichiga qamalib qolishi va huquqsizligi qattiq tanqid qilingan.

Ezilgan ayol qismati: Asarlarda majburiy nikoh, ko'pxotinlilik va ijtimoiy zulm qurboni bo'lgan ayollar taqdiri fosh etiladi.

Huquqiy tenglik: Ismoilbek Gasprinskiy kabi jadidlar ayollarning davlat ishlarida ishtirok etishi va erkaklar bilan teng huquqlarga ega bo'lishi zarurligini ilgari surgan.

Jadid yozuvchilari (Cho'lpon, Fitrat, Hamza va b.) o'z asarlarida ayol timsoli orqali ijtimoiy islohotlarni targ'ib qilganlar:

Cho'lpon ijodida: Cho'lpon ayol siymosini milliy erk va ozodlik ramzi sifatida tasvirlagan. Uning asarlaridagi ayollar ruhiy jihatdan boy va erkinlikka tashna shaxslardir.

Dramaturgiyada: "Padarkush" (Behbudiy) yoki "Zaharli hayot" (Hamza) kabi dramalarda ayolning ijtimoiy holati jamiyatdagi illatlarni ochib beruvchi ko'zgu vazifasini o'taydi.

Jadidlar nazarida ayolning ijtimoiy mohiyati uning onalik va tarbiyachilik vazifasida ham yashirin edi. Ma'rifatli ona ma'rifatli farzandni, demakki, buyuk millatni tarbiyalaydi, degan g'oya jadid estetikasining negizini tashkil qilgan.

Jadid adabiyoti Turkiston tarixida nafaqat badiiy yo'nalish, balki ijtimoiy-falsafiy harakat sifatida ham muhim o'rin tutadi. Bu adabiyotning asosiy maqsadi jamiyatni ma'rifat orqali isloh qilish, xalq ongini uyg'otish va yangi dunyoqarashni shakllantirish edi. Shu jarayonda ayol obrazi alohida ahamiyat kasb etdi, chunki jadidlar ayolni jamiyat taraqqiyotining muhim subyekti sifatida ko'rganlar. Ayol obrazi orqali ular ijtimoiy muammolarni ochib berish, eski urf-odatlarini tanqid qilish va yangicha fikrlashni targ'ib etishga intilganlar.

Jadid adabiyotida ayol obrazining shakllanishi bir necha tarixiy va madaniy manbalarga tayanadi. Avvalo, an'anaviy sharqona oilaviy tuzum, ikkinchidan islomiy ma'naviy qadriyatlar talqini, uchinchidan esa Yevropa ma'rifatchilik g'oyalari bu obrazning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan. Natijada ayol faqat oilaviy vazifalarni bajaruvchi shaxs emas, balki ijtimoiy ongga ega, jamiyat taraqqiyotida ishtirok etuvchi inson sifatida tasvirlana boshladi.

Jadid adabiyotida ayolning ichki dunyosi ham chuqur yoritiladi. U qo'rquv, bosim, ijtimoiy cheklovlar ostida yashasa ham, ichki erkinlikka intilish, bilim olishga chanqoqlik va o'z taqdirini o'zgartirish istagi bilan tasvirlanadi. Bu jihat jadid adabiyotini oldingi davr adabiyotidan farqlab turadi, chunki bu yerda ayol endi passiv obraz emas, balki faol ruhiy jarayonlarga ega shaxs sifatida gavdalanadi.

Ayol obrazi jadid adabiyotida kuchli ijtimoiy tanqid vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Majburiy nikoh, erta turmushga berish, ayollarning savodsizligi, oiladagi zo'ravonlik va patriarxal bosim kabi muammolar aynan ayol taqdiri orqali ochib beriladi. Bu holat faqat bir shaxsning fojeasi emas, balki butun jamiyatning inqirozi sifatida talqin qilinadi.

Shu bilan birga jadid adabiyotida yangi ayol modeli ham shakllantiriladi. Bu ayol bilimli, mustaqil fikrlovchi, farzand tarbiyasida faol va jamiyat hayotida ishtirok etuvchi shaxs sifatida tasvirlanadi. Jadidlar nazarida aynan shunday ayol jamiyatning ma'naviy va madaniy rivojlanishini ta'minlaydi.

Jadid adabiyotida gender munosabatlariga ham yangicha qarash shakllanadi. Erkak va ayol o'rtasidagi tenglik, nikohda rozilik, oilada o'zaro hurmat va ayolning qaror qabul qilish huquqi kabi g'oyalar ilgari suriladi. Bu g'oyalar o'sha davr uchun juda ilg'or hisoblangan bo'lib, jamiyatning an'anaviy qarashlariga qarshi chiqardi.

Ayol obrazi orqali ma'rifat g'oyasi ham kuchli ifodalanadi. Jadidlar fikricha, ona savodli bo'lsa, u tarbiyalaydigan farzand ham bilimli bo'ladi. Shu sababli ayolning o'qishi va ma'rifatli bo'lishi jamiyat kelajagi bilan bevosita bog'lanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, jadid adabiyotida ayol obrazi jamiyatni yangilash, ijtimoiy ongini rivojlantirish va ma'rifatli jamiyat qurish g'oyalarini ifodalovchi muhim ramziy va ijtimoiy ahamiyatga ega obraz sifatida namoyon bo'ladi.

Jadid adabiyotida ayol obrazi ijtimoiy-ma'naviy islohotlar g'oyasini ifodalovchi muhim badiiy vosita sifatida shakllangan. Ushbu adabiyotda ayol faqat oilaviy muhit bilan cheklanib qolgan shaxs emas, balki jamiyat taraqqiyotida faol ishtirok etuvchi, ma'rifatga intiluvchi va ijtimoiy ongga ega inson sifatida tasvirlangan. Jadid yozuvchilari ayol obrazini yoritish orqali jamiyatdagi eskicha qarashlarni tanqid qilgan, savodsizlik, erta turmush, ayollar huquqlarining cheklanishi kabi muammolarni ochib berganlar.

Shuningdek, jadid adabiyotida ayol obrazi milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlik g'oyalarining markaziy bo'g'inlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Ayolning bilimli bo'lishi jamiyatning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Shu orqali jadidlar ayolni tarbiya va ma'rifatning asosiy tayanchi sifatida ko'rsatganlar.

Badiiy jihatdan ayol obrazi jadid adabiyotida turli janrlarda ifodalanadi. Dramalarda u konflikt va ijtimoiy fojia orqali, hikoya va romanlarda hayotiy voqealar orqali, publitsistik asarlarda esa bevosita ijtimoiy tahlil orqali ochib beriladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, jadid adabiyotida ayolning cheklangan hayoti, huquqsizligi va savodsizligi ko'pincha jamiyatning umumiy orqada qolgan holati bilan bog'lab talqin qilingan. Ayol taqdiridagi muammolar orqali mualliflar eski ijtimoiy tuzumning kamchiliklarini ochib berganlar. Ayniqsa, majburiy nikoh, erta turmush, oilaviy zo'ravonlik va ayol fikrining inobatga olinmasligi kabi holatlar jadid asarlarida keskin tanqid ostiga olingan.

Shu bilan birga, jadid adabiyotida yangi tipdagi ayol obrazi ham shakllantiriladi. Bu obraz bilimga intiluvchi, o'z huquqini anglay boshlagan, jamiyat hayotida o'z o'rniga ega bo'lishga harakat qilayotgan ayol sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. – Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent, 2008.
2. Fitrat A. – Tanlangan asarlar. Toshkent, 1995.
3. Cho'lpon A. – Adabiyot va tanqid. Toshkent, 1994.
4. Behbudiy M. – Tanlangan asarlar. Toshkent, 1999.
5. Avloniy A. – Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent, 2004.
6. Hamza Hakimzoda Niyoziy – Asarlar to'plami. Toshkent, 1988.
7. Qosimov B. – Milliy uyg'onish va jadid adabiyoti. Toshkent, 2004.
8. Yo'ldoshev Q. – O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, 2010.
9. Karimov N. – Jadidchilik harakati va uning adabiy asoslari. Toshkent, 2007.
10. Islomov Z. – O'zbek jadid adabiyotida ijtimoiy g'oyalar. Toshkent, 2012.
11. Rahmonov N. – O'zbek adabiyoti tarixi. Toshkent, 2015.
12. Ergashev B. – Jadid adabiyoti va ma'rifatparvarlik. Toshkent, 2018.
13. Saidov A. – Adabiyotshunoslik asoslari. Toshkent, 2011.
14. To'xtaboyev I. – O'zbek ma'rifatchilik adabiyoti. Toshkent, 2013.
15. Rustamov A. – XX asr boshlarida o'zbek adabiy jarayoni. Toshkent, 2016.